

İŞKODRA VİLAYETİNDE İLKÖĞRETİM OKULLARINDA ÖĞRETMEN TEMİNİ VE DENETİMİ

*Recruitment and Inspection of Teachers in Primary Schools in Province
of Shkodra*

İlkay ERKEN*

Öz: Tanzimat Devri ıslahatlarından eğitim kurumları da etkilenir. Bu dönemde devletin eğitimde merkezileşme çabalarının başında ilk kademe okulları gelir. Bu okulların temelinde ise klasik dönemden itibaren varlıklarını sürdüren sıbyan mektepleri vardır. Vakıf ve medreselerin kontrolündeki bu okulların denetiminin devletin himayesine alınması meselesi ise sancılıdır. Bu okullar üzerindeki hegemonyasını kaybetmek istemeyen vakıflar ile devlet arasında bir gerilim olmuştur. Tanzimat aydınları ise bu tepkilerin önünü almak için bahsedilen okullara dokunmayarak ibtidai adında ilk kademe okullarını açmıştır. Böylece aynı düzeyde ama farklı tarzda eğitim veren iki tip okul ortaya çıkmıştır. Sıbyan mekteplerinin öğretmen temin etme yolları ile müfredatlarının ortak bir paydada olduğunu söylemek güçtür. Ancak ibtidai mekteplerinin maarif nezareti idaresindeki yapısı nedeniyle durumu daha farklıdır. Bu okullarda kimlerin öğretmen olacağı belirli koşullara bağlanmıştır. Ayrıca okullarda verilecek dersler ve içerikleri de merkezi idarece tespit edilmekteydi. Bu ise önceden belirlenmiş müfredatı uygulayabilecek öğretmen ihtiyacını beraberinde doğurmuştur. Fakat imparatorluk genelinde eğitimde yapılması planlananları uygulayabilecek seviyede ve sayıda yetişmiş öğretmen teminiyle ilgili sorunlar yaşanmıştır. Bu sebepten dolayı bazı hallerde mevcut ihtiyacı karşılamak üzere hali hazırda kamu görevlilerinin öğretmenlik yaptıkları görülür. Böylece öğretmen olabilme şartları zaman zaman esnetilir. İşte bu meselelerin canlı bir şekilde yaşandığı İşkodra vilayetinde gerek öğretmenlerin temini ve gerekse eğitim faaliyetlerinin denetimi dikkat çekmektedir. Bu çalışmada İşkodra'da ilköğretim okullarında görevli öğretmenlerin nasıl temin edildiği ve denetimleri Osmanlı kaynakları vasıtasıyla değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, İşkodra, eğitim, öğretmen, denetim

Abstract: Educational institutions are also affected by Tanzimat Devri reforms. In this period, the first level schools come at the head of the state's centralization efforts in education. At the base of these schools are the sıbyans that continue their existence from the classical period. The question of taking the supervision of these schools, which are under the control of the foundations and the madrasah, to the state's patronage has been painful. There is a tension between the foundations and the state that do not want to lose their hegemony over these schools. The Tanzimat intellectuals opened the first level schools called ibtidai by not touching the mentioned schools in order to get ahead of these reactions.

* (Arş. Gör.); Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun-Türkiye. E-mail: ilkay.erken@omu.edu.tr. **Orcid ID:** [ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7049-1058](https://orcid.org/0000-0002-7049-1058)

Thus, two types of schools have emerged at the same level but in different styles. It is difficult to say that the way in which the sıbyans are providing teachers and their curricula are a common stake. However, the situation is different due to the structure of ibtidai municipalities under the supervision of the ministry of education. In these schools, they are bound to certain conditions in which they become teachers. In addition, the lessons and contents to be given to the schools were determined centrally. This led to the need for a teacher who could apply a pre-determined curriculum. But in the empire, there were problems with the provision of trained teachers in the level and number to be able to apply what was planned to be done in education. Because of this reason, in some cases it is seen that the public officials are teaching to meet the current needs. Thus the conditions of becoming a teacher are sometimes flexible. In the province of Shkodra where these issues are observed vividly, the supervision of the teachers' education and the education activities are noteworthy. In this study, recruitment and inspection of primary school teachers in Shkodra will be assessed through Ottoman resources.

Keywords: Albania, Shkodra, education, teacher, audit

1. Giriş

Tanzimat Devri, Osmanlı Devleti’de hemen her alanda merkezileşme çabalarının görüldüğü bir dönemdir. Eğitim kurumlarının merkezi bir birim¹ idaresinde birleştirilmesi düşüncesi ise bunun bir neticesidir². Bu döneme kadar her biri kendi müfredatını uygulayan ve devletin herhangi bir müdahalesinin hissedilmediği okulların artık kontrol altına alınması süreci başlar³. Böylece Tanzimat’ın ardından devam eden tartışmalar ile 1846 yılında meclis-i maârif-i umûmiye kurulur⁴. Osmanlı Devleti dahilinde eğitim faaliyetleri bakımından esas dönüşümün başladığı dönem ise Islahat Fermanı sonrasında. Nitekim Tanzimat Fermanı’nda eğitimle ilgili açıklama bulunmazken Islahat Fermanı’nda her cemaatin kendi

¹ İlhan Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2. , İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 467-468.

² Tanzimat’ın idari amaçlarından merkezileşme eğitim alanına etki eder. Örneğin kadınların mülki ve idari işlerinin yürütülmesi için onların yerine kaymakamların merkezden idareci olarak atanması düşüncesi ile 1859 yılında mekteb-i mülkiye açılır. Yani idari merkezileşme amacı ile eğitime ve okullara duyulan ihtiyaç artar. Bk. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 594.

³ Aslında daha II. Mahmut döneminde eğitimin yeni usullerle icrası hususunda girişimler başlar ve 1824 yılında bununla alakalı bir ferman ilan edilir. Ardından bilhassa ilmiye sınıfının rahatsız edilmeden eğitime ilgili yeniliklerin hayata geçirilmesi konusundaki yaklaşım görülür. Nitekim Tanzimat sonrası Osmanlı aydınları da bu yolu izlerler ve eski usulde eğitim veren sıbyanlara dokunmadan kendi idarelerindeki iptidailerini açarlar. (Bk. Ahmet Cihan, *Osmanlı’da Eğitim*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2014, s. 155-156.) II. Mahmut imparatorluk içerisindeki okulların sayılarını arttırmaya yönelik girişimlerinin yanında yurt dışına öğrenciler de göndermeye başlamıştır. Bk. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 61.

⁴ Mustafa Şanal, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, C. 3. , Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 387. (375-403)

okulunu açabileceği kaydı vardır⁵. Yine gayrimüslimlerin Türkçe bilmek kaydıyla Osmanlı Devleti'nin okullarına gidebilecekleri de Islahat Fermanı ile belirtilir⁶.

Bu şekilde Islahat Fermanı ardından özellikle gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının eğitim alanındaki etkinlikleri ve faaliyetleri artar. Öyleki Osmanlı Devleti de gayrimüslim vatandaşlarının bu faaliyetleri karşısında eğitimle ilgili daha kapsamlı ve ciddi kararlar almak ihtiyacını hissederek⁷. Böylece eğitim alanında ilk kademe okullarının yani sıbyanların dönüştürülmesi ihtiyacı doğar. Ayrıca her köyde bir sıbyan açılması da 1869 tarihli maarif nizamnamesinde açıkça belirtilir⁸. Fakat sıbyanlara yönelik yapılmasına teşebbüs edilen yenilik girişimlerine gösterilen içtimaî mukavemet nedeniyle farklı isimde ilk kademe okulu tesisi yoluna gidilir⁹. İbtidai adı verilen ve yeni usulde eğitim veren bu okulların istenilen düzeyde eğitim vererek amacına ulaşabilmesi yeterli sayı ve nitelikteki öğretmenler ile mümkündür¹⁰. Bu ise bir an evvel yerine getirilmesi gereken bir şart olmakla birlikte gerçekleştirilmesi zor bir süreçti. Öncelikle yeni usulde eğitim vererek müfredata uygun hareket edecek düzeyde öğretmenlerin temini gerekmektedir. Ancak bu kısa

⁵ Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", Türkler, C. 12., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 786. (782-804)

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi; Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 377. ;Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, (çev.) Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 67.

⁷ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 15.

⁸ Köylerin yanında (Bk. Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Ve Öğretmen Yetiştirmedeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1, 2008, s. 275.) her mahallede de bir okul açılacaktır. Ancak duruma göre iki köy veya mahallede bir okul da açılabilir. Buralarda müslüman ve gayrimüslim çocuklarının devam edecekleri okulların da ayrı olacağına işaret edilir. Maarif nizamnamesinin 3. ve 4. maddelerinde bununla alakalı açıklama yapılır. Bk. "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", *Düstur*, C. 2, Tertip 1, Matbaa-yı Amire, 1289, s. 184.

⁹ Vakıf ve cemaatlerin kontrolündeki sıbyanlarda devletin himaye teşebbüsü iyi karşılanmaz. Bu okullarda öğretmenlik yapanların berâtları da okulun himayesinde bulunduğu vakıf eliyle olmaktadır. Bu durum öğretmenlerin yetkilerine ilişkin belgelerin de vakıfların kontrolünde olduğunu gösterir. Nitekim bu düzen Tanzimat'ın ilanı ardından da uzun bir müddet sürer. Bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 84-85.

¹⁰ Tanzimat'ın ardından ortaya çıkan eski ve yeni usulde eğitim veren ilk kademe okullar veya sıbyanlar ile ibtidailer arasında hatıratlarda dikkat çeken teferruatlar bulunmaktadır. Buna göre eski usulde eğitim veren sıbyanlarda öğretmenlik yapanların davranış, kılık kıyafet ve ruh halleri ile mukayese edildiğinde büyüü bir dünya gibi nakledilen yeni usulde eğitim veren ibtidailere ilişkin nakiller ilgi çeker. Bununla ilgili hatıraların bir araya getirildiği çalışma için bk. *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar-Yorumlar-Tetikler*, İsmail Kara ve Ali Birinci (haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

sürede halledilebilecek bir iş değildi. Nitekim merkez idare bu eksikliği giderebilmek üzere mevcut nizamname ve kararlara rağmen farklı uygulamalara müracaat etmek zorunda kalmıştır. Bu ise eğitim alanındaki eski ve yerleşmiş yapıyı dönüştürmek üzere yapılması planlanan düzenlemelerin sıhhatli bir şekilde uygulanmasını zora sokar.

Eğitimdeki mevcut aksaklıkların giderilmesi için alınan önlemlerin uygulanması ve eğitimde ortaya çıkan eski ve yeni usulde eğitim veren ilk kademe okulları şeklindeki ikili yapıyı kırmak düşüncesi dönemin temel sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada ilk kademe okullarından sıbyan ve ibtidai mekteplere tayin edilecek öğretmenlerde aranan yeterlilik ölçüleri ile uygulamadaki farklılıklar dikkat çekmektedir. Nitekim İŖkodra vilayetindeki ilk kademe okullara atanan öğretmenlerin teoride sahip olması gereken özellikleri ile uygulama farklılık arz etmektedir. Eğitim alanındaki yeniliklere dair fikir beyan ederek devletin bu konudaki yönünü tayin eden Osmanlı yetkilileri ise duruma kısmen de olsa çözüm üretebilmek için okulların denetimine yoğunlaşmak istemiştir. Bu şekilde istatistikler ile imparatorluk genelindeki eğitim kurumlarının ahvaline dair bilgilerin mukayesesi yapılmak istenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'ın temel unsurlarından ve ihtiyaçlarından birisi olarak ortaya çıkan eğitim alanındaki düzenlemelerden ilk kademe okullardaki öğretmenlerin temini ile bu okulların denetimi meselesine İŖkodra vilayeti sınırları bakımından değinilecektir.

2. İŖkodra'da İlköğretim Okullarında Öğretmen Temini

Klasik sıbyanlardaki öğretmenler genellikle medrese çıkışlı olup aynı zamanda cami veya mescitlerde imam-hatiplik yapıyorlardılar¹¹. 1869 tarihli maarif nizamnamesi sıbyanların ıslahı düşüncesi ile kurulan ibtidailerde görevli öğretmenlerin tedarikinde farklı kaynaklar benimsemiştir. İbtidailerin temel öğretmen kaynağı bu iş için kurulan *darülmualimin* mezunlarıdır¹². Ancak buradan yeterli mezun olmadığı için o mahalde görevli memurlar da öğretmenlik yapıyorlardı¹³. Yine buralardan yeterli sayıda mezun verilene kadar yeni usule vâkıf öğretmen ihtiyacını hızlı bir şekilde gidermek üzere kurslar açılır. Fakat bu kurslardan beklenen yarar sağlanamaz. 1891 yılında maarif nezareti tüm vilayetlere, vilayet merkezlerinde darülmualiminlerin açılarak sıbyan

¹¹ Cahit Balcı, "Mektep (Osmanlılar'da Mektep)", *DİA*, C. 29, 2004, s. 7.

¹² İsa Halis, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi*, Serhat Kitabevi, Konya, 2005, s. 58.

¹³ Darülmualiminlerin tesisi üzerinden 1909 yılına değin geçen zamanda buradaki eğitimin içeriği ve kalitesi hakkında çeşitli öneriler yapılmıştır. Buna göre ibtidailerde öğretmenlik yapmak üzere yetiştirilen öğrencilerin etraflı bilgilerle donatılmasından ziyade onların kolay öğretme kabiliyetini kazanmaları istenir. Buna göre eğitimde ıslahın ana unsurunun öğretmen kalitesi olduğuna sıklıkla işaret edildiği söylenebilir. Bk. *Mustafa Sâtu Bey ve Eğitime Dair Lâyhaları*, Uğur Ünal ve Togay Seçkin Birbudak (haz.), Murat Kitabevi, Ankara, 2010, s. 41-42, 47.

okullarının yeni usulde eğitim veren okullara dönüştürülmeleri talimatını yeniler. Bu çabalara rağmen eski bir yola yeniden başvurulur. Bu sefer öğretmen eksikliğini aşmak için yeni usulü bilen imamların da öğretmenlik yapabileceği vilayetlere bildirilir¹⁴. Neticede bu süreçte yeterli darülmuallimin mezunu olmadığı için medrese çıkışlılar, köy ve mahalle mekteplerinde ise imam, vaiz ve müezzinler öğretmenlik yapmaya devam eder. 1892 yılında alınan kararla yeterli sayıda *darülmuallimîn-i ibtidaiye* mezunu verilene kadar, mevcut açıkları kapatmak üzere düzenlenen imtihanlarda¹⁵ başarılı olanlara ehliyetnameler verilmesi kararlaştırılır¹⁶.

Osmanlı Devleti çıkardığı nizamnameler ve sonrasında aldığı kararlar ile klasik sıbyan mekteplerindeki eksiklikleri ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Bunun için klasik eğitim geleneği dışında, tesis edilen darülmuallimin mezunlarının öğretmenlik yapması tasarlanır. Lakin öğretmen açığını kapatmak üzere açılan darülmualliminlerin yeterince yaygınlaşmaması bunun tatbikini güçleştirir. Bu sebeple merkez idare mevcut ihtiyacı geçici düzenlemelerle gidermek ister. Buna göre ilk kademe okullarda öğretmenlik yapacaklar darülmuallimin mezuniyet belgesi, idadi ya da rüştiye mezunlarına verilen şهادetname ile vilayet maarif komisyonları tarafından yapılacak sınavda başarılı olanlara verilen ehliyetnameden birisine sahip olmalıydı. Yani eski usulde eğitim veren sıbyan mektebinde görev yapmakta olan medrese çıkışlı bir kişi vilayet maarif komisyonu tarafından yapılacak sınavda başarılı olarak alacağı ehliyetname ile ibtidailerde öğretmenlik yapabilecekti¹⁷. Böylelikle sınavlarda başarılı olanların *ehliyetnameli öğretmenler* olarak anıldığı bir süreç başlar. Ehliyetnamenin aranmasıyla öğretmen adaylarının okullarda uygulanması istenilen yeni usule vâkif olup olmadıklarının kontrolü yapılmaktaydı¹⁸. Böylece eski ve yeni usulde eğitim veren ilk kademe okullar olan sıbyan-ibtidai ayrımı ile birlikte darülmuallimin mezuniyet belgesi, rüştiye ya da idadi şهادetnameli ve vilayet maarif komisyonlarınca yapılan sınavlarda başarılı olanlara verilen ehliyetnameli öğretmenler ayrımı olmuştur. Yetkililerin sorunun çözümü için önerdikleri yöntemin uygulanabilirliği bakımından yaşanan sıkıntıları aşmak üzere başvurdukları bu yöntemler neticesinde öğretmenlerin temin edilebileceği

¹⁴ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*..., s. 117, 152, 171-172, 173.

¹⁵ 1896 yılında açılan Hamidiye köyü ibtidai mektebine Kaplan Efendi atanır. Öğretmenlik yapabilecek ehliyetinde olup olmadığının tespiti bir sınav ile yapılır. İşkodra kasabasına bağlı olduğundan İşkodra maarif idaresince imtihan edilir ve ehliyetnamesinin tasdiki ile göreve başlar. Bk. BOA. , *MF.MKT. 313/44*, H. 23 Şevval 1313/M. 7 Nisan 1896.

¹⁶ Ertan Gökmen, "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi", *OTAM*, S. 20., 2006, s. 156. (149-173)

¹⁷ Sınav ile ehliyet ve iktidarı tespit edilen medrese çıkışlı Bayram Efendi 140 kuruş maaşla Sukt ibtidaisine atanır. Bk. BOA. , *MF.MKT. 442/1*, 9 Şevval 1316/R. 8 Şubat 1314/20 Şubat 1899.

¹⁸ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 154-155.

alan genişletilmeye çalışılmıştır. Ancak bu yapılırken yine amaçlandığı Ŗekliyle eğitimde yeni usulün tatbikinden vazgeçilmeyerek temel unsur yeni eğitim usulüne vakıf olmak olmuştur.

1869 maarif nizamnamesinin ibtidailerde öğretmenlik yapabilecekleri darümuallimin mezunları olacak şekilde sınırladığı halde uygulamada buna uyulamaz. Ancak açık bir şekilde medrese çıkışlıların öğretmenlik yapmalarına mani olan bu ifade öğretmen kaynağı bakımından yapılan tercihlerde önemlidir. Açıklandığı üzere farklı düzey ve usullerde temin edilecek öğretmenlerin görevlendirilmesinde de belirli bir usul izlenmekteydi. Bunun için öğretmen adayının yeterliliğini gösteren mezuniyet belgesi, Ŗhadetname veya ehliyetname sahibi olması öncelikli Ŗart olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte bu belgelerden birisine sahip olmak tek başına yeterli değildi. Kişinin bahsedilen evraklarının yanı sıra o zamana kadar var ise memuriyetleriyle ilgili tercüme-i halini içeren belgeye de ihtiyaç olduğu gibi Osmanlı vatandaşı olması da aranılan Ŗartların başında gelmekteydi. Yani Osmanlı vatandaşı bulunan öğretmen adayın yeterliliğini gösteren üç evraktan birisine sahip olduktan sonra daha önceki memuriyetlerine dair durumunu gösteren belge de dosyasına eklenmekteydi. Bu belgelerin tamamlaması sonrasında göreve başlaması için memuriyetinin tasdikine dair işlemler yapılırdı. Fakat bazı durumlarda ilgili öğretmenin memuriyeti tasdik edilmediği halde görevine başladığı görülmektedir. Bunun eğitim öğretime olabildiğince hızlı başlanabilmesi için başvurulmuş bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda tasdik tamamlanana kadar ilgili öğretmene maaşının yarısı verilirdi. Vilayet maarif idaresi bu gibi durumlarda sürenin uzaması sebebi ile mağdur olan öğretmenlerle ilgili işlemlerin bir an önce neticelenmesini maarif nezaretine bildirirdi¹⁹. Ancak istisnai olarak karşılaşılan bu durumların dışında genellikle aday öğretmenin tercüme-i hal varakası, tezkire-i Osmaniye sureti ile öğretmenlik yapmasına imkan tanıyan belgesini, darümuallimin mezuniyet belgesi ile idadi veya rüştiye Ŗhadetnamesi ya da ehliyetnamesini, vilayet maarif idaresine takdimi ile işlemler başlardı. Maarif nezareti de gerekli kaydın ve kontrolün yapılması için bu evrakı ibtidaiye idaresine, muhasebeye, sicil-i ahval ve istatistik Ŗubelerine gönderirdi²⁰. Sicil-i ahval Ŗubesi ilgili kişinin tercüme-i hal varakasının vilayet maarif idaresince onaylı olup olmadığını, tezkire-i Osmaniye'sine yapıŖtırılması gerekli üç kuruşluk muhacirin pulunun mevcudiyetini ve

¹⁹ Some cibali Ŗakot mahallesi ibtidai mektebine 1 Ekim 1907'de göreve başladığı halde gerekli tasdik yapılmaması nedeniyle maaşının yarısını alan Mehmed Efendi'nin mağduriyetinin giderilmesi ile ilgili işlemler. Bk. BOA. , *MF.MKT. 1002/45*, H. 20 Ramazan 1325/M. 27 Ekim 1907.

²⁰ Maarif personelinin de artması ile 1894'te personele ait işlerin düzeni için mektubî kalemine bağılı olarak sicil-i ahvâl Ŗubesi ve istatistik Ŗubesi açılır. Burada amaçlanan personelin usulsüz şekilde terfi etmesinin ve iltimasların önüne geçmektir. Bk. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 35.

beyan edilen bilgilerin doğruluğunu kontrol ederdi. Gerekli kayıt ve kontrollerin ardından atamanın yapılacağı yer maarif müdürlüğüne bilgi verilir. Varsa eksiklikler giderildikten sonra kişinin memuriyeti tasdik olunurdu. Bu işlemin ardından öğretmen ve atandığı okulun ismi gazetelerde ilan edilirdi. Ardından öğretmen ettiği yemin ile işine başlardı²¹. Bu sürece dair misal olarak gösterilebilecek uygulama Ruskebîr ibtidaiyesinde görülmektedir. Buraya öğretmen olarak atanan İbrahim Efendi'nin yeterliliği İşkodra rüştiyesinde yapılan imtihanla tasdik edilir. Yani kendisi darülmua'llimin mezunu olmadığı gibi rüştiye veya idadi mezunu da değildir. Medrese mezunu bulunan İbrahim Efendi'ye vilayet maarif komisyonunca yapılan imtihan sonrasında ehliyetname verilir. Ardından tercüme-i halinde belirtildiği üzere İşkodra'daki Medrese-i Zîr çıkışlı olduğunun aslı da araştırılır. Bu işlemlerin ardından İbrahim Efendi'nin memuriyetinin tasdiki uygun görülmüş ve yemin etmesi gerektiği belirtilmiştir²².

Öğretmen atamasında yapılan işlemlerde beyan edilen hususların araştırılması sırasında bazen gerekli kayıtlara ulaşamadığı oluyordu. Medrese çıkışlı olduğunu tercüme-i halinde belirten kişinin bu beyanı sicil-i ahval şubesince özellikle kontrol edilmekteydi. Buna rağmen belirtilen kayıt sicillerde bulunmadığında durum maarif nezaretine bildirilirdi. Maarif nezareti ise söz konusu vilayete durumu aktararak kişinin şahadetnamesinin ve orada tahsil ettiğine dair şahitlerin bulunmasını ister. Böylelikle resmi kaydı eksik olan, rüştiye veya idadiden mezuniyetine dair kayda bir şekilde ulaşılmayan kişilerin öğretmenlikleri önündeki engel de kaldırılmış olurdu²³. Aynı şekilde göreve atanacak kişinin Osmanlı tabiyetinde bulunması ve buna ilişkin tezkireye sahip olması gerekli şartlar arasındaydı. Kimi hallerde buna riayet edilmediği söylenmelidir. Tabiyet-i Osmaniye tezkiresi olmadığı halde göreve atanan öğretmenler tespit edilmektedir. İşkodra gibi nüfus sayımının vilayetin her yerinde eksiksiz²⁴ olarak yapılmadığı yerlerde bu gibi durumlara rastlamak zaten normaldi.

²¹ Kavaye kız ibtidai mektebi mualliminin görevden alınmasıyla yerine tayin edilen Hafız Mustafa Efendi için yapılan işlemler. Bk. *BOA.*, *MF.MKT.* 582/8, R. 10 Temmuz 1317/M. 23 Temmuz 1901.

²² *BOA.*, *MF.MKT.* 303/35, H. 11 Recep 1314/M. 16 Aralık 1896.

²³ Kavaye ve Draç medreselerinden mezun olduğunu beyan eden Bayram Efendinin durumu. Bk. *BOA.*, *MF.MKT.* 442/1, H. 23 Zilkade 1316/M. 4 Nisan 1899

²⁴ Draç sancağının tamamı ile önce İşkodra sancağında bulunan ve sonradan Draç sancağına ilhak edilen Akçahisar kazası dışında nüfus sayımı yapılmamıştır. Bk. İlkay Erken, "İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun, 2014, s. 91-92.

Nitekim İşkodra'ya bağlı ciballerden²⁵ birisi olan Eşkaril'deki sıbyan mektebi için yeni bir öğretmen atanmasında bu durumla karşılaşırız²⁶.

İşkodra vilayetinde kaza merkezi bulunan kasabalar dışındaki yerlerde yani köylerdeki okulların öğretmen ihtiyacının karşılanmasında ise bahsedilen usullerin dışına çıkılabilmekteydi. Buralardaki öğretmen ihtiyacının karşılanmasında sıkıntı yaşandığında pratik ve geleneksel bir çözüm devreye sokulurdu. Yani okulun bulunduğu yerdeki cami imamının klasik dönemdeki gibi öğretmenlik yapmasına müsaade edilirdi. Ancak bu dönemde cami imamının aynı anda öğretmenlik yapabilmesi eskisi gibi tek başına yeterli değildi. Bu sebepten imamın tıpkı medrese çıkışlıların vilayet maarif komisyonunca yapılan sınavda aldıkları gibi ehliyetname alması şartı aranmaktaydı. Burada ifade edilen yöntemin 1892 tarihinde İşkodra dahilinde Karaina nahiyesinin Eskaiye köyündeki okula cami imamı Umur Efendi'nin atanmasında uygulandığını görürüz²⁷.

Köy okullarındaki öğretmenlerin orada mevcut imamlardan seçilmesi usulüne ekonomik gerekçelerle başvurulduğu söylenebilir. Bununla ilişkili olarak vilayetin dağlık kısımlarında açılması düşünülen on okula öğretmen atamasında bu yöntem uygulanır. Öyleki inşa edilecek okullarla birlikte birer cami açılması da planlanır. Çünkü maarif nezareti zaten bütçesinin yetersiz olduğunu ileri sürerek istenilecek öğretmen maaşlarını karşılayamayacağını belirtir. Gerçekleşen resmi muameleler neticesinde okulların ve camilerin açılacağı köylerin önemi göz önünde bulundurularak paranın nezaret tarafından ödenmesine karar verir. Ancak hem öğretmen hem de imam maaşı vermektense iki işi birlikte yapacak sadece bir öğretmenin atanmasına karar verilir²⁸. Burada ekonomik etkenlerin önemi kadar maarif nezaretince okulların açılacağı yerlerin siyasi durumu da ön plana alınmıştır. Hatta İşkodra'nın birçok yerinde nezaretin mevcut ekonomik güçlüğüne rağmen eğitim giderlerine katkıda bulunduğu görülür.

²⁵ İşkodra vilayetinin kuzeyinde yer alan İşkodra sancağı dahilinde nahiye itibar edildikleri halde nahiye müdürü atanmayan, askeri özellikleri ön planda olan idari birimler bulunmaktadır. Bunların bahsedilen dağlı idaresi ya da cibal idaresine tabi olma düzeyleri bakımından çeşitli aşamaları vardır. Askerî, malî, hukukî ve idarî açıdan tam anlamıyla bu sistemin içerisinde bulunan İşkodra malisya ciballeri buna örnektir. Bk. İlkay Erken, "İşkodra Vilayetinde Nahiye İdaresinin Uygulanması (1868-1912)", Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar-1, Mehmet Yavuz Erler ve Abdullah Şevki Duymaz (ed.), Gece Kitaplığı, Ankara, 2018, s. 188-193.

²⁶ Eşkaril'in havasına alışamayan Ahmed Efendi'nin istifası ile yerine 160 kuruş maaşla medrese çıkışlı Sırrı Efendi'nin tayinine karar verilir. Ancak bu kişinin tabiyet-i Osmaniye tezkiresinin olmadığı anlaşılır. Durum maarif nezaretine vilayetçe izah edilerek kişinin memuriyete kaydının yapılması istenir. Bk. BOA. , *MF. MKT.* 523/47, H. 9 Cemazeyilevvel 1318/M. 4 Eylül 1900.

²⁷ BOA. , *MF. MKT.* 149/2, H. 12 Safer 1310/R. 22 Ağustos 1308/5 Eylül 1892

²⁸ BOA. , *MF. MKT.* 1-3, H. 1 Zilhicce 1309/M 27 Haziran 1892.

İşkodra'da ibtidailer için öğretmen tedarik edilmesinde sıklıkla başvuru yollarından birisi olan ehliyetname ile medrese mezunlarının atanmasında kimi istisnalar görülmektedir. Vilayet dahilinde bir an evvel yeni okullar inşa edilmesi kaygısının yanı sıra yerel kültüre-dile aşına öğretmenlerin tedarikine dikkat edildiği anlaşılmaktadır²⁹. Kavaye'de 1904 yılında açılan altı iptidai okuluna atanan öğretmenlerin ilgili evrakları incelendiğinde bazı eksiklikler görülür. Adaylardan hiç birisi darülmualimin mezunu değildir. Dört adayın ise rüştiye şahadetnamesine sahip olduğu görülür. Öğretmen adaylarından birisinin ehliyetnamesinin dahi olmadığı, diğer bir tanesinin de ehliyetnamesinde coğrafya ve tarih derslerinden sınava tabi tutulmadığı görülür. Ancak bu okulların yeni açılması ve öğretmenlerin yerel lisana aşına olmaları sebebiyle bahsedilen eksikliklere rağmen öğretmenliklerinin sorun teşkil etmeyeceği belirtilir. Vilayet maarif meclisi tarafından verilen bu karar üzerine öğretmenlerin belgeleri incelenmek ve kayıtları yapılmak üzere ilgili şubelere gönderilir. Ardından gazetelerde memuriyetlerine dair ilan verilmiş, yeminlerini ederek göreve başlamışlardır³⁰. İşkodra vilayetinde imparatorluk genelinde 1869 tarihli maarif nizamnamesine rağmen farklı usullerde öğretmen temin edilme yolları dışında istisnai yolların tatbik edilmek durumunda kaldığı söylenebilir.

Vilayet dahilindeki ibtidailere şartlar elverdiğince atanmaya çalışılan darülmualimin mezunları, idadi ve rüştiye mezunu şahadetnameliler ile vilayet maarif idaresince yapılan imtihanlarda başarılı olan ehliyetnameliler de kimi zaman yetersiz kalmaktaydı. Bu sebeple vilayette öğretmen ihtiyacının giderilmesi için başka yollara başvurulmaktaydı. Kaza merkezlerindeki memurların yine kaza merkezindeki okullarda öğretmen olarak görevlendirildikleri görülmektedir. Üstelik bunun için maaşla alakalı bir düzenleme devreye sokularak aynı anda iki farklı iş için iki maaş alınmasının da önüne geçilmiştir³¹. Böylelikle genel bir şekilde bakıldığında İşkodra vilayetinde darülmualimin mezunları, rüştiye veya idadi mezunları, vilayet maarif komisyonu sınavında başarılı olanlar ile vilayette hali hazırda imamlık ve diğer kamu görevlerini icra edenlerin öğretmen ihtiyacının giderilmesinde kullanıldığı söylenebilir.

²⁹ Tanzimat devrinde Türkçe konuşulmayan yerlere öğretmen atanmasında bu problem ile karşılaşmış ve bu sebeple yerel dile ve kültüre hakim kişilerin öğretmen atandığı görülmekteydi. Ancak bu niteliklere sahip öğretmenlerin tedarik edilmesinde zorlanılmaktaydı. Bk. Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*..., s. 162.

³⁰ BOA. , *MF.MKT.* 799/45, H. 15 Cemazeyilahir 1322/M. 2 Ağustos 1904.

³¹ Leş Kazası müftüsü Hafız Ali Efendi aynı zamanda ibtidai muallimi olarak görev yapmaktadır. Müftü olması sebebiyle aldığı 300 kuruşa ilave olarak muallimliği sebebi ile 230 kuruş daha almaktadır. Ancak maarif nezareti emri gereğince bu gibi durumlarda sadece yüksek maaşın verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bk. BOA. , *MF.MKT.* 854/43, H. 19 Muharrem 1323/M. 26 Mart 1905.

3. Vilayet Dahilinde İlk Kademe Okulların Denetimi

Vilayet dahilinde eğitime dair gösterilen hassasiyet neticesinde sayı ve niteliklerinin artırılmasına çalışılan okulların denetimi işi de yapılmaktaydı. Bu açıdan öğretmenlerin tedarik edilerek göreve başlamasının ardından denetimlerine özen gösterildiği gözlenmektedir. Bunun hem eğitimin mevcut durumunun iyileştirilmesi hem de öğretmenlerin denetimi bakımından gerekli bir unsur olduğuna çeşitli defalar işaret edilmektedir³². Öyleki bu amaçla vilayet dahilinde eğitim kurumlarının denetlenmesi ve merkezden gönderilen talimatların uygulanıp uygulanmadığının tespiti için müfettişler görevlendirilirdi. Bu iş için bazı hallerde merkezden görevlendirilen bir memur yerine idadi mektebi bulunmayan yerlerde rüştiye mektebi muallim-i evveli müfettiş olarak görevlendirilirdi³³. Teftişler esnasında mesleğe devamında sakınca görülen öğretmenlere gerekli işlemler uygulanırdı. İşkodra merkezindeki Ruskebîr ibtidai öğretmeni Receb Efendi yapılan teftişte yetersizliği ve tembelliği sebebiyle görevden alınır. Yerine ise Mehmet Efendi tayin edilir³⁴. Buna benzer bir durum 1897 yılında Draç'a bağlı Sukt köyündeki sıbyan okulunda yaşanır. Osman Eefendi'nin *hoppalık ve hafifliği* sebebiyle memuriyete devamının uygun olmadığı belirtilerek yerine uygun görülen bir başka kişi öğretmen atanır³⁵.

Öğretmenlerin mesleği yapmaya yeterli olup olmadıkları, devamsızlıkları³⁶, genel ahlaka aykırı davranışlarının denetiminin yanı sıra maarif nezaretince belirlenmiş eğitim öğretim programlarına uyup uymadıklarına da bakılırdı. Hatta bunun için 1892 tarihinde ibtidailere yönelik bir program hazırlanır. Bu programda öğretmenlerin ahlaksızlıklarına ya da müfredata yönelik uyumsuzlukları tespit edilirse görevden alınacakları belirtilir³⁷. Bu sebepten dolayı öğretmenlerin görevlerini ifada yetersiz kalmaları işlerine son verilmesi için geçerli bir nedendi. Ancak denetimler esnasında önceden belirlenmiş kaidelere harfîyen uyulduğunda vilayet dahilindeki bazı okulların öğretmensiz kalması gibi bir durum ortaya çıkabilecekti. Bu ise istenmeyen bir neticeydi. Bu gerekçe ile eğitime bir şekilde devam edilmesi için kimi zaman teftişler neticesinde yetersiz olduğu belirlenen öğretmenin görevine hemen son verilmediği oluyordu. Bu gibi durumlarda görevine son

³² Mustafa Sâti Bey ve Eğitime Dair Lâyihaları, s. 66.

³³ 1895 yılında İşkodra rüştiye mektebi muallim-i evveli Davud Efendi müfettiş olarak görevlendirilir. Bk. BOA. , ŞD. 205/22, H. 25 Zilhicce 1312/M. 20 Mayıs 1895.

³⁴ 18 Temmuz 1881'de İşkodra vilayetinin talebi doğrultusunda ilgili öğretmen atamasının kaydı icra edilir. Bk. BOA. , MF.MKT. 68/40, H. 9 Şevval 1298/M. 3 Eylül 1881.

³⁵ BOA. , MF.MKT. 442/1, H. 4 Şaban 1316/M. 18 Aralık 1898.

³⁶ 1903 yılında Hamidiye köyü iptidai öğretmeni Mahmud Efendi'nin devamsızlığı sebebiyle görevine son verilir. Yerine Ramazan Efendi atanır. Bk. BOA. , MF.MKT. 698/56, H. 24 Muharrem 1321/M. 22 Nisan 1903.

³⁷ Gökmen, "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin...", s. 162.

verilecek öğretmenin yerine başkası bulunana kadar çalışmasına izin veriliyordu³⁸.

Okullarda merkezi müfredat ve programlara uyulup uyulmadığı ile yeni usulde eğitim verilip verilmediği teftişlerde dikkat edilen diğer hususlardandı. 1902 yılında bu amaçla görevlendirilen maarif katibi Feyzi Efendi Draç, Tiran, Şiyak ve Kavaye kazalarındaki ibtidaiileri teftiş eder. Draç'ta rüştiyenin alt katında yeni usulde ve talimatlara uygun olarak eğitim veren ibtidaiden bahseder. Tiran kazası rüştiye mektebi muallimi de program dahilinde eğitim vermekte ise de kasabadaki beş-altı iptidaiden ancak iki-üç tanesinin yeni usul ile eğitim verdiğini nakleder. Eski usulden kurtulamayan bu öğretmenlerin bir kaç yeni usul kitap ve risaleden başka yeni usule dair bir şey bilmediklerini belirtir. Ardından Şiyak kazasındaki ibtidai mektebinin muallimi Ali Efendi'nin program dışına çıkmadan eğitim vermesi konusunda ihtar edildiğini beyan eder. Kavaye kazası merkezinin büyük bir kasaba olduğu halde ibtidai muallimi Said Efendi'nin gönderilen emir ve talimatlara kulak asmayarak keyfine göre eğitime devam ettiğinden uyarıldığını, ancak bunu sürdürdüğünden azledildiğini söyler. Said Efendi yerine tayin edilen ve rüştiyenin ibtidaiye ile birleştirilmesinden beri muallimi-i evvelik vazifesini sürdüren Mustafa Efendi'nin ise vazifesini terk ederek kayınpederi ile ticaretle meşgul olduğu tespit edilir. Ayrıca Mustafa Efendi eğitim verdiği öğrenci sayısını 20 olarak gösterse de okula ancak beş-altı öğrencinin devam ettiği anlaşılır. Hatta usulsüz bir şekilde bazı öğrencilere şehadetname verdiği ve bu sebeple göreve devamına imkân olmadığı da eklenir. Teftiş görevini ifa eden Feyzi Efendi kendisinden önceki müfettişler hakkında da bilgiler verir. İşkodra'daki okulların ıslah ve teftişi için görevlendirilen Celal Bey'in bir gün akşamüstü Kavaye'de öğretmenleri çağırıp tenbihatta bulunduktan sonra okulu dahi görmeden Şiyak kazasına geçtiği, Şiyak hükümet konağında kaymakam ile sohbet edip bu sefer öğretmenleri de görmeden Draç'a gittiği, Draç'ta rüştiye mektebinin alt katındaki ibtidai mektebini gördüğü ve oradan İşkodra'ya vapur ile vardığı Feyzi Efendi tarafından yapılan incelemeler ile anlaşılmıştır. Feyzi Efendi tarafından yapılan teftiş sonrasında Tiran ve Şiyak ibtidai öğretmenlerine gerekli tembihatların yapılmasına karar verilir. Kayınpederi ile ticaret yapan, haksız yere şahadetname veren ve öğrenci sayısını yanlış bildiren Kavaye rüştiyesi muallim-i evveli Mustafa Efendi ise görevden alınır³⁹. Buradan anlaşıldığı kadarıyla teftişin yanı sıra teftiş yapan görevlinin de işiyle ilgili kaygıları taşıyor olması maksadın hasıl olması açısından önemlidir. Diğer türlü kağıt üzerinde sorunsuz bir şekilde eğitime devam edildiği kaydı

³⁸ Şiyak Kazası Amanos Köyü ibtidai öğretmeni Zeynel Efendi için böyle bir işlem yapılır. Yerine ehil bir öğretmen bulunana dek görevine devam eder. Bk. BOA. , *MF.MKT.* 799/30, H. 13 Cemazeyilahir 1322/M. 25 Ağustos 1904.

³⁹ BOA. , *MF.MKT.* 667/38, H. R. 26 Eylül 1318/M. 9 Ekim 1902.

tutulurken aslında durum böyle değildir. Okullardaki öğrenci sayılarından öğretmenlerin yeterlilikleri ve görevleri ile olan münasebetlerinin yerinde tespiti bu açıdan önemlidir ve Osmanlı idaresi de bu durumu kavrayarak eğitimde denetimlere önem vermiştir.

Vilayet dahilindeki teftişler olağan-düzenli bir şekilde yapıldığı gibi şikayetler sebebi ile de yapılmaktaydı. Bir yerdeki ahalinin ya da idarecilerin şikayeti bunun için yeterliydi. Ayrıca herhangi bir şekilde mağdur olan öğretmenlerin de şikayeti teftişlerin yapılmasına imkan sağlamaktaydı. Akçahisar kazası dahilindeki on ibtidaideki öğretmenlerin maaşlarını ödemeyi reddeden kaymakamın bu işlemi üzerine tahkikat yapmak üzere Draç polis komiseri İbrahim Efendi görevlendirilir. Kaymakam bahsedilen öğretmenlerin görevlerine devam etmediklerini ileri sürmektedir. Hatta öğretmenlerin görevli oldukları okulların da aslında mevcut olmadığını iddia etmektedir. Ancak yapılan tahkikat ile okulların bulunduğu ve maarif komisyonları tarafından da öğretmenlerin devamsız olmadığı görülür. Teftiş neticesinde kaymakam tarafından el konulan maaşların ödenmesine karar verilir⁴⁰.

Sonraki yıllarda ibtidailerin daha sistemli bir şekilde denetlenmesi girişimi olur. İstanbul hukuk mektebi müstahdemlerinden İdris imzalı bir dilekçede kendisinin İşkodra vilayeti dâhilindeki iptidailerin teftişi için kurulması planlanan⁴¹ seyyar mübaşirlikle görevlendirilmesi talebinde bulunur. Bu dilekçe üzerine İşkodra vilayeti maarif müdüriyeti vilayetteki iptidailerin denetlenerek öğretmenlerin devamlarının da düzene sokulabileceğinden böyle bir kurumun tesisini destekler ve durumu maarif nezaretine iletir. Ancak maarif nezareti İşkodra vilayetinin maarif bütçesinin böyle bir memuriyetin giderlerini karşılamaya müsait olmadığı gibi nezaretin bütçesinin de buna müsait olmadığını beyan eder. Ayrıca bu gibi teftiş işlerinin önceden olduğu gibi vilayet dahilindeki idadi mektebi müdür ve öğretmenlerinin yok ise rüştiye öğretmenlerinin yetki alanında olduğunu ve öyle de devam edilmesi gerektiğini bildirir. Neticede İşkodra vilayeti için seyyar müfettişlik açılması planlanan lakin maddi yetersizlikler nedeniyle tesis edilmeyen bir girişim olarak kalır⁴².

Öğretmenlerin denetlenmesi neticesinde uygunsuzlukları tespit edilenlerin memuriyetine son verilmekteydi Bu ise beraberinde şikayetleri de getirmekteydi. Öyleki öğretmenlerin çeşitli nedenlerle görevden alınmaları neticesindeki işleme kimi zaman itirazlar yapılmaktaydı. 1902

⁴⁰ BOA. , *MF.MKT. 1037/2*, H. 28 Safer 1326/M. 1 Nisan 1908.

⁴¹ II. Abdülhamit devrinde ilköğretim kurumlarının ıslahı için seyyar müfettişlerin görevlendirilmesi, kaza merkezlerinde muntazam ve büyük binalarda usul-ü cedid üzere eğitim veren birer ibtidai okul açılması düşünülmüştür. Bk. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 84.

⁴² BOA. , *MF.MKT. 1069/69*, H. 8 Recep 1326/M. 6 Ağustos 1908.

yılında Hamidiye köyü ibtidai öğretmeni Mahmud Efendi görevinden sebepsiz yere azl edildiği ve bu sebeple ailesinin sefalet içinde olduğundan göreve tekrar iadesini ister. Ancak yapılan tahkikat neticesinde Mahmud Efendi'nin işe başladığından beri uyarılmasına rağmen devamsızlığında ısrar ettiği görülür. Üstelik yapılan şikâyetler neticesinde bu durum kendisine sorulduğunda devamsızlığını kendisi de beyan etmiştir. Ayrıca devamsızlığı için meşru bir sebep dahi ileri sürmez. Neticede Mahmud Efendi'nin itirazı sonuçsuz kalarak memuriyete devamına müsaade edilmez⁴³.

Vilayet dahilindeki okullardan birisinde görevlendirilmiş öğretmenin yapılan denetimler neticesinde işine son verilmesi ya da görev yerinin değiştirilmesi gibi haller dışında öğretmenin istifası ile de görevi sonlanmaktaydı. Öğretmenlerin çeşitli gerekçeler göstererek görevlerinden istifa etmeleri sıklıkla görülmesine de yaşanan durumlardandır. İstifa gerekçeleri ise genellikle sağlık sorunları ile ilgilidir. Bu ise hemen her defasında görev yapılan yerin havası-suyuyla uyuşmamak şeklinde ifade edilmekteydi. Nitekim bu gerekçe sadece öğretmen olarak vazifeli olan memurlar değil vilayetteki diğer memurlar için de bir gerekçe olarak ileri sürülmektedir⁴⁴.

Denetim neticesindeki uygunsuzlukları tespit edilenlerin görevlerine son vermesi dışında bizzat öğretmenlerin istifasının yanı sıra geçici olarak görevden çekildiği durumlar da vardır. Bu gibi durumlar genellikle hacca gitmek arzusunadaki öğretmenlerin izin dilekçelerinde görülmektedir. Bu ücretli bir izin olmakla birlikte hacca gitmek isteyen öğretmenin bu süre zarfında kamu hizmeti olan eğitim işinin aksamaması için yerine ücretini yine kendi maaşından karşılamak üzere bir vekil bırakmasıyla gerçekleşmekteydi. Yapılan işlemler daha sonra maarif nezaretince tetkik edilmekte, izin talebinde bulunan öğretmenin bilgilerinin mevcut kayıtlarla uyuşup uyuşmadığına da bakılmaktaydı⁴⁵. Bazı hallerde ise vilayetçe duruma ilişkin bildirilen bilgiler maarif nezareti kayıtlarıyla

⁴³ Hatta yerine tayin edilen Şiroke köyü ibtidai öğretmeni Ramazan Efendi'nin işe başladığı ve asaletinin tasdiki ile gazetelerde ilanının da yapıldığı bildirilmiştir. Bk. BOA. , *MF.MKT.* 698/56, R. 8 Mart 1819/M. 18 Mart 1903.

⁴⁴ Nitekim Tuz kaza merkezindeki iptidai öğretmeni Mehmed Hamdi Efendi bu gerekçe ile istifa etmiş ve istifası maarif nezaretince kabul görmüştür. Bu şekilde yerine başka birisinin atanması için işlemlere hemen başlanmıştır. Bk. BOA. , *MF.MKT.* 1091/57, R. 18 Kanunievvel 1324/M. 31 Aralık 1908.

⁴⁵ Reç köyü sıbyan mektebi muallimi Mehmed Efendi Hacca gitmek üzere verdiği dilekçesinde yerine vekil bırakacağını bildirir. Bunun üzerine vilayet ile maarif nezareti ilgili birimleri arasındaki yazışmalar neticesinde kendisine hacca gitmesine müsaade edilir.(Bk. BOA. , *MF.MKT.* 760/65, R. 12 Kanunisani 1319/M. 25 Ocak 1904.) İşkodra merkezdeki Paruce ibtidai öğretmeni İsmail Efendi de aynı şekilde maaşı kendisi tarafından ödenmek üzere bir vekil tayin ederek hac vazifesini yerine getirmek üzere izin ister. Bu talep kabul görür. Bk. BOA. , *MF.MKT.*1028/61, H. 11 Zilkade 1325/M. 16 Aralık 1907.

uyuşmamaktaydı. Örneğin Kavaye kazası Kabalı Camii Şerif ibtidai okulu öğretmeni Hacı Mustafa Efendi yerine Hafız Arif Efendi'yi vekil bırakarak hacca gitmek arzusunu ifade eder ve kendisine izin verilir. Ancak yapılan tahkikat neticesinde kayıtlarda bahsedilen okula Hasan Efendi'nin 14 Haziran 1903 yılında öğretmen olarak atadığı görülür. Bu sebeple Hasan Efendinin işine son verilme sebep ve tarihi ile yerine Mustafa Efendi'nin ne zaman atandığının araştırılması İşkodra vilayeti maarif müdüriyetinden maarif nezaretince istenir. Vilayetin maarifle ilgili işlemlerinin merkez idarece titizlikle takip edildiği bu yaklaşımdan anlaşılmaktadır⁴⁶.

4. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Devri itibariyle yoğun bir şekilde merkezi idareyi güçlendirmek hususundaki çabaları beraberinde eğitimin de merkezileşmesini getirir. Eğitimin merkez idare tarafından düzenlenmesi ise Tanzimat'ın her alanında ihtiyaç duyduğu yetişmiş eleman ihtiyacının karşılanması bakımından önemlidir. Yani Tanzimat aydınları devletin içinde bulunduğu durumu net bir şekilde görerek buna dair çözüm yolunu da belirlemiştir. Müfredatının ve öğretmenlerinin devlet tarafından önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde düzenlendiği okullar bunun en belirgin unsuruydu. Ancak burada istenilen seviyede öğrencilerin mezun edileceği düzeydeki okulların kurulabilmesi ve çoğaltılabilmesi bu düzeyde eğitim verebilecek öğretmen ihtiyacının giderilmesi ile mümkündü. Bunun da farkında olduğundan vakit kaybedilmeden yeni usulde eğitim verecek okullarda öğretmenlik vazifesini icra edecek öğretmenleri yetiştirmek üzere darülmualimin okulları kurulur. Lakin bu okulların istenilen hızda imparatorluk genelinde yaygınlaşamaması ilk kademe eğitimde istenilen süratte dönüşüme engel olur. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde eğitime dair en teferruatlı ve sistemli yaklaşım sonucunda hazırlanan 1869 tarihli maarif nizamnamesinde öğretmenlerin temin edileceği kaynağın sadece darülmualimin mezunları olacağı lafzına rağmen buna uyulmaz. İhtiyacın bu okullardan mezunlar ile karşılanamaması bunun esas nedenidir. Böylece eskiden olduğu üzere öğretmenlik vazifesini yerine getiren medrese mezunlarının görevlerine devamı yoluna başvurulur. Ancak bunda ön şart olarak vilayet maarif komisyonlarınca yapılacak imtihanlarda başarılı olmak gerekmektedir. Neticede eğitime dair yeniliklere ve yeni tarzda eğitime olan yeteneklerinin ölçüldüğü sınavda başarılı olan medrese mezunları da öğretmenlik yapabilecekti. Ayrıca Tanzimat devrinde sayıları hızla artan rüştiye ve idadi okulları mezunları da doğrudan öğretmenlik yapmaya muktedir kabul edilmekteydiler. İşkodra vilayeti dahilindeki ilk kademe okullarında görevli öğretmenlerin temin edildikleri havza bu şekilde genel uygulama ile uyumludur. Vilayet dahilindeki okullarda öğretmenlik yapmak üzere

⁴⁶ BOA. , *MF.MKT. 1032/70*, H. 26 Zilkade 1325/M. 31 Aralık 1907.

yeterli sayıda darülmualimin mezunu olmadığından rüştiye ve idadi mezunları ile ehliyetnameli medrese mezunlarının öğretmen olarak atandıkları görülmektedir. Bunların da yetersiz kaldığı durumlarda ise vilayet dahilinde idari birimlerde zaten görevlerini ifa eden memurların ayrıca öğretmenlikle ilgili ihtiyaçlarda kullanılır. Bunun en belirgin örneği ise köy okullarında karşımıza çıkar. Köylerdeki imamların ayrıca bir maaş almadan ve yeni usulde eğitime dair bilgilerinin denetimi ardından öğretmenlik yapmasına müsaade edilir. Hatta bu durum maarif nezaretinin bir çok yenilik girişimlerinde elini kolunu bağlayan bütçe sorununa da bir çözüm olarak görülür. Vilayet genelinde açılması düşünülen ve gerekli görülen okulların mali kaynak eksikliği nedeniyle açılmamasını istemeyen maarif nezareti nizamnamede belirtilmediği halde bu duruma izin verir. Aksi halde eksik bir şekilde de olsa verilen eğitim öğretim faaliyeti aksayacaktı.

Vilayet genelinde okulların sayılarının ve buralarda görevli öğretmenlerin niteliklerinin artırılması girişimlerinin diğer bir yönü de denetimdir. Osmanlı Devleti eğitimde yapmaya çalıştığı dönüşüme dair uygulamadaki aksaklıkları hemen tespit etmek amacıyla denetime önem verir. Bunun için hem merkezden gönderdiği hem de vilayet dahilindeki idadi ve rüştiyelerdeki idarecilerden görevlendirdikleri müfettişlerle bu işi görmek yoluna gitmişlerdir. Okulların ve öğretmenlerin denetimi ile merkez idare eğitimde yapılan ıslahatların ne derece tatbik edildiğini yerinde görmek istemiştir. Bunun bir diğer yanı ise devlet istatistiklerinin oluşturulması sürecinde vilayetin idari birimlerinden iletilen eğitim öğretim sayılarının gerçekliğinin kontrol edilmesidir. Yeni usulde eğitimin verildiğine dair kaydın tutulduğu okulda görevli öğretmenin gerçekten bu seviyede olup olmadığı, merkez nezaretin belirttiği müfredata uyulup uyulmadığı, beyan edilen öğrenci sayısının gerçekliğinin denetimi yapılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti iyileştirilmesi gereken bir eksiklik olarak gördüğü eğitim alanında bütçesindeki imkansızlıklara rağmen öncelik vermiştir. Ancak tüm alanlarda olduğu gibi yeniliklerin ve ıslahatların uygulayıcısı olan insan faktörünün yetişmesinin bir zaman meselesi olduğunun bilincinde olunarak genel bir şekilde belirlenen kaidelerin zaman zaman dışına çıkılmak zorunda kalınmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Malzemesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti Mektub Kalemi Evrakı (BOA. , *MF.MKT.*)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şûrâ-yı Devlet Evrakı (BOA. , *ŞD.*)

“Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, *Düstur*, C. 2, Tertip 1, Matbaa-yı Amire, 1289, ss. 184-226.

2. Kütüphane Malzemesi

Altın, Hamza, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Ve Öğretmen Yetiştirmedeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1, 2008, ss 271-283.

Balcı, Cahit, “Mektep (Osmanlılar’da Mektep)”, *DİA*, C. 29, 2004, ss. 6-7.

Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar-Yorumlar-Tetkikler, İsmail Kara ve Ali Birinci (haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, ss 467.

Cihan, Ahmet, *Osmanlı’da Eğitim*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2014, ss 247.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, ss

Erken, İlkey, “ İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun, 2014, ss 154.

Erken, İlkey, “İşkodra Vilayetinde Nahiye İdaresinin Uygulanması (1868-1912)”, *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler’de Akademik Araştırmalar-I*, Mehmet Yavuz Erler ve Abdullah Şevki Duymaz (ed.), Gece Kitaplığı, Ankara, 2018, ss 666.

Gökmen, Ertan, “Aydın Vilayeti’nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi”, *OTAM*, S. 20., 2006, ss. 149-173.

Halis, İsa, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi*, Serhat Kitabevi, Konya, 2005, ss 151.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi; Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, ss 631.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, ss 232.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, ss 184.

Mustafa Sâti Bey ve Eğitime Dair Lâyihaları, Uğur Ünal ve Togay Seçkin Birbudak (haz.), Murat Kitabevi, Ankara, 2010, ss 146.

Saydam, Abdullah, “Tanzimat Devri Reformları”, *Türkler*, C. 12., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 782-804.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, (çev.) Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, ss 430

Şanal, Mustaf, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, C. 3. , Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 375-403.

Tekeli, İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2. , İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss 456-475.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, ss 221.